

ВІДГУК

офіційного опонента – доктора філологічних наук,
професора Кавун Лідії Іванівни, професора кафедри
української літератури та компаративістики

Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького
на дисертацію Шевченко Тетяни Миколаївни

“Есеїстика українських письменників як феномен літератури кінця ХХ –
початку ХХІ ст.”, подану на здобуття наукового ступеня доктора філологічних
наук

зі спеціальностей: 10.01.01 – українська література;
10.01.06 – теорія літератури

Широка панорама есеїстики українських письменників межі ХХ-ХХІ ст. досі не стала предметом пильної наукової уваги й концептуального потрактування. Жанр есею не залишився поза увагою дослідників, які кваліфікували його як проміжне генологічне утворення, вивчали його художню природу, але, незважаючи на чималу кількість досліджень різного плану, сучасна українська письменницька есеїстика потребує незаклішованого аналізу та глибокого дослідження з позицій новітніх літературознавчих методологій.

Актуальність дисертації визначається потребою з'ясувати літературну парадигматику модерної есеїстики в контексті теорії і практики доби постмодернізму в Україні з урахуванням нових літературознавчих моделей рецепції есею сучасних письменників. Необхідність написання такої праці спричинена іще й відсутністю комплексної студії з означеної проблеми та зростанням об'єктивного інтересу до есеїстики. Це дає підстави стверджувати, що дослідження Тетяни Шевченко є своєчасною спробою висвітлити різні аспекти модерної есеїстики крізь призму творчих індивідуальностей та їхніх мистецьких лабораторій. Літературознавче осмислення структурних параметрів есею межі ХХ-ХХІ століть в Україні відкриває шлях і для побудови узагальнених теоретичних концепцій художньої творчості, і для розуміння стильової динаміки та жанрового синкретизму. Відтак мету дослідження зумовлено предметом вивчення – осмисленням феномену сучасної української письменницької есеїстики як складника літературного процесу межі ХХ-ХХІ ст. Це, у свою чергу, диктує актуалізацію таких питань, як висвітлення множинності теоретико-літературних

концепцій есею, вивчення й обґрунтування типологічної моделі есеїв у сучасній українській літературі; аналіз природи художності модерного есею, з'ясування варіативності проблематизації топосів у письменницькій есеїстиці межі XX-XXI століття.

Авторка вперше у вітчизняному літературознавстві комплексно й системно обґрунтовує та осмислює жанр і поетику есею зазначеного періоду, що дає можливість запропонувати цілісне розуміння та інтерпретацію есеїстичної творчості українських письменників. У дослідженні на багатому конкретному матеріалі розкрито заявлені теоретичні положення. Незаперечною заслугою є чітка концептуальна та методологічна визначеність праці, що дає змогу розкрити порушену наукову проблему на всіх рівнях. Вважаю репрезентативним список джерел, використаних у роботі, який містить 772 позиції.

Наукова новизна дисертації визначається колом питань, які стосуються теорії жанру есею, його структурних параметрів, артикульованих в українській та зарубіжній філологічній науці, а також уведенням в літературознавчий обіг дефініцій «ментатив». «екзогінаратор» (оповідач-мислитель), класифікацією сучасної письменницької есеїстики за наративно-ментативною організацією, дослідженням модерної української літератури в аспекті типологічно-рефлексивного підходу як дискурсивного феномену зі стійким набором характеристик.

Здобувач досконало оперує термінологічним апаратом і сучасною методологією наукового аналізу, зосібна активно застосовує міждисциплінарні підходи. Визначальним у методології став історико-літературний, який дозволив розглянути явище письменницької есеїстики в контексті сучасного українського культурно-літературного процесу та «об'єднати методологічні пріоритети наукової думки про есей від давнини до сучасності в різних дослідницьких координатах» (с. 11); також застосовано інструментарій рецептивного й герменевтичного методів для дослідження комунікативних особливостей письменницького есею як художнього твору; «метод літературознавчого моделювання, спрямований на створення моделі типологічної ідентифікації есеїстичної творчості у контексті представлення процесів літературної свідомості (с. 11); звернення до принципів

біографічного методу, естетики структуралізму, концептології, психоаналізу та ін. уможливило вивчення багатьох аспектів сучасного есею як дискурсивної практики. Обраний комплекс методів дослідження є цілком виправданим й адекватним.

Робота чітко структурована: складається зі вступу, п'яти розділів, висновків і списку використаних джерел. Умовно ж дисертацію можна поділити на дві частини – суто теоретичну та історико-літературну із вкрапленнями теоретичних міркувань, які за змістом і за колом порушених питань є рівновеликими.

Достатньо змістовними у роботі є перший («Теоретичні аспекти роботи») і другий («Ментативно-нарративна природа есеїв сучасних українських письменників») розділи, у яких розглянуто домінуючі підходи до наукової кваліфікації есею як жанру, метажанру та дискурсивної практики з огляду на літературознавчі, філософські, соціокомунікативні, публіцистичні та інші способи осмислення, досліджено і представлено феномен письменницької есеїстики у постмодерністську добу. Здобувач окреслює стратегію літературознавчої науки в царині вивчення різних моделей сучасної письменницької есеїстики. Здійснюється огляд основних теоретичних концепцій есею, його форм (Т. Адорно, М. Епштейна, М. Гнатюка, Т. Левчук, Т. Мейзерської, Н. Сварич, К. Сільман, Т. Целюх, С. Шебеліста та ін.). Авторка вводить поняття «ментативу» в український літературознавчий обіг та обґрунтовує його сутність в есеїстичному тексті як дискурсивній практиці. Водночас пропонує класифікацію есеїстичних текстів у сучасній українській літературі за ментативно-нарративною природою: есеї нарративного типу (підрозділ 2.2), нарративно-ментативні есеї (підрозділ 2.3) та ментативні есеї (підрозділ 2.4). Аналізуючи есеїстичні збірки М. Рябчука, С. Пиркала, В. Жежери, мемуарно-щоденникову есеїстику В. Неборака, епістолярій С. Павличко, В. Коротича, О. Забужко дослідниця есеїстику цих митців обґрунтовує як творчість нарративного типу. У межах нарративно-ментативної групи проаналізовано письменницькі есеї Ю. Андруховича, С. Процюка, Є. Кононенко, О. Забужко, І. Лучука та ін. Досліджуючи есеїстичні тексти А. Бондаря, В. Карп'юка, Т. Прохаська та ін., дисертантка висновкує про модель ментативу.

Важливо підкреслити, що авторка, узагальнюючи досвід вітчизняних і зарубіжних дослідників, теоретично обґрунтовує чинники текстопородження есеїв-дзуйхіцу (В. Габор, К. Москалець, Г. Пагутяк) та есеїв-шкіців (А. Дністровий, Є. Баран, С. Процюк). Тетяні Шевченко вдалося не лише порушити проблему, а, як уже зазначено, в багатьох аспектах її висвітлити.

У третьому розділі дисертації «Дискурсивні виміри письменницького есею» осмислено особливості есею як дискурсивної практики, описано й апробовано різні техніки читацького сприйняття письменницького есею (на прикладі збірок Г. Пагутяк, О. Лишеги тощо). Увагу зосереджено на висвітленні екзистенційного (поглибленого, повільного) читання, яке «відкриває нові горизонти в літературознавчих аналізі й інтерпретації з огляду на власне текст і позатекстові чинники: місця і задіяності в письменницьких практиках, існування в різних варіаціях та інтерпретаціях, у різних контекстах мультимедійних реалій в епоху Web 2.0 (с. 302).

При цьому Тетяна Шевченко виявляє вміння полемізувати, зіштовхуючи різні думки й позиції авторитетних літературознавців.

У четвертому розділі («Форми ансамблевого об'єднання есеїстики письменників у сучасній українській літературі») дослідниця зосереджує увагу на ключових проблемах ансамблевого єднання письменницької есеїстики як продуктивної форми сполучення цих текстів у сучасній українській літературі. На конкретному художньому матеріалі (творів В. Даниленка, І. Андрусика, С. Жадана, Л. Дереша) здійснюються теоретичні узагальнення щодо специфіки циклу, також збірки з огляду на есеїстику Ю. Андруховича, М. Рябчука, Є. Кононенко, С. Процюка, І. Ципердюка, В. Неборака, В. Мельника; серії, колекції, антології есеїстики кінця ХХ – початку ХХІ століття. За спостереженнями дисертантки «есеї як поодинокий твір – маловживана практика у сучасному письменстві» (с. 399).

У п'ятому розділі дисертації – «Сучасна письменницька есеїстика в контексті топологічного повороту в культурі» – Т. Шевченко апробує топологічно-рефлексивний підхід до аналізу письменницької есеїстики в сучасній українській літературі. Предметом уваги дослідниці стають топоси пам'яті як досвід рефлексії,

портретна, автобіографічна, подорожня рефлексії, окремий різновид – «есеї місця».

Слушним є міркування дослідниці, що нині «есеї вийшов на авансцену мистецького життя як твір, позначений свободою самовираження й численними варіаціями письменницької (само)референції та ідентифікації (...), есеїстичний метод відтворення картини світу(...) суттєво потіснив традиційні роман, повість, новелу, класичні форми драми тощо. У нових реаліях літератури есеї постав як самодостатня творчість у контексті інших видів творчості, прозових, насамперед, як частина гібридних форм письма, як-от роман-есеї, повість-есеї, драма-есеї тощо» (с. 501). Звідси – підвищений інтерес до нього викладацької, студентської та учнівської аудиторії.

Дослідниця художню специфіку есеїстичного наративу визначає крізь призму конкретної естетичної епохи, для якої є прикметним змінність стилю, естетичних поглядів, манери письма. Усі положення дисертації добре аргументовані, розділи й підрозділи щільно насичені інформацією, вони відтворюють багатомірний «теоретичний та історико-літературний портрет» мистецької доби межі ХХ-ХХІ століття.

Авторка студії виявила належну наукову грамотність із погляду застосування новітніх методологій, вміння бачити літературознавчі проблеми, визначати шляхи і засоби їх вирішення. Завершують роботу висновки, які подано до усіх її структурних частин. Вони місткі та переконливі, відповідають змістові роботи, узагальнюють найсуттєвіші положення й у сконденсованому вигляді віддзеркалюють найважливіші ідеї дисертації.

Водночас зауважимо, що: 1) дисертація за обсягом є занадто великою – 510 сторінок. Її можна було значно зменшити, якби авторка скоротила завеликі цитати літературознавчих авторитетів (с. 42). Не зовсім виправданими є також покликання на «Літературознавчі словники» (с. 28, 36, 40), адже вони не бажані у наукових дослідженнях. Упадає в вічі занадто детальне тлумачення дотичних моментів до наукової проблеми, як-то, скажімо, пояснення написання форми «есеї» у родовому відмінку «есею» згідно з правилом відмінювання іменників чоловічого роду за

аналогією до термінів: жанру, роду... (с. 82). Можна було б обійтися без цього – і робота лише виграла б.

2. Аналізуючи особливості жанру есею як проміжного генетичного утворення, дослідниця скеровує «дослідницьку оптику» то у бік конвергенції літератури і медіа, то у сферу гібридних форм письма, як-от роман-есеї, повість-есеї, драма-есеї, а то зазначає про синкретизм художнього мислення письменників-есеїстів. Бажано, щоб пані Тетяна Шевченко під час публічного захисту уточнила сутність понять «конвергенція», «гібридність», «синкретизм» і при цьому пояснила, чи здобувач розрізняє ці дефініції, чи застосовує як синоніми? Чому?

3. У роботі, на жаль, трапляються мовні недогляди й технічні огріхи. Впадають у вічі такі русизми, як: «задачі» (тобто завдання) (с. 20, 79), «прояв» (у значенні вияв) (с. 29), твір «пограничний» (*помежовий*) (с. 33), жанр «в якості» (*як*), «тою чи тою мірою» (*так чи інакше або не лише, але й*) (с. 34, 100), «даний» твір (*цей* твір). Не зовсім доречно «використання», яке є типовим у філологічних аналізах, присутнє і в дослідженні п. Тетяни Шевченко: бере письменник і використовує сюжет, «у роботі використано типологічний метод», тоді як є чимало не таких прагматичних і водночас точніших слів: *застосовують, залучають, вдаються до* тощо.


Загалом же мова дисертації чітка, ясна, авторський текст добре поєднано із цитуванням наукових джерел та художніх творів, строгість і логіка теоретичних міркувань – із певною розкутістю і розважливістю інтерпретацій. Наведені вище зауваження та полемічні моменти не заперечують основних положень дисертації Тетяни Шевченко і не применшують її значення. Достовірність результатів дослідження та аргументована й логічна послідовність наукових положень відповідає поставленій меті й завданням роботи.

Висновки, що базуються на фаховому загальнотеоретичному й текстуальному аналізі художніх текстів, забезпечуються апробацією основних положень дисертації. Результати дослідження відображені у монографії, розділи в 5 колективних монографіях; опубліковано 42 статті, з яких 24 надруковано у фахових виданнях України, 7 у виданнях інших держав, 11 – в інших виданнях.

Дисертація Т.М. Шевченко – самостійне, методологічно й теоретично обґрунтоване, виконане на належному фаховому рівні, завершене наукове дослідження, у якому комплексно проаналізовано жанр і поетику есеїстики українських письменників як феномен літератури кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Крім теоретико-літературного значення дисертація Т.М. Шевченко матиме й безсумнівний практичний сенс. Це фундаментальна праця, у якій узагальнено значний літературознавчий матеріал, що збагатить навчальну лектуру філологів усіх рівнів і стимулюватиме подальшу роботу дослідників літературного процесу межі ХХ – ХХІ століть.

Дисертація відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567 (зі змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України №656 від 19.08.2015 р., №1159 від 30.12.2015р. та № 567 від 27.07.2016 р.), а її авторка, Шевченко Тетяна Миколаївна, заслуговує на присвоєння наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальностей: 10.01.01 – українська література; 10.01.06 – теорія літератури.

Офіційний опонент
доктор філологічних наук,
професор кафедри української літератури
та компаративістики Черкаського національного
університету імені Богдана Хмельницького  Л.І. Кавун

Підпис засвідчую:
Перший проректор
Черкаського національного
університету ім. Богдана Хмельницького  В.М. Мойсієнко

24 березня 2020 року